

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Спасскової Олени Павлівни
«Станкова і книжкова ілюстрація в графіці Віктора Єфименка:
тематика та стилістика (остання третина XX сторіччя)»

подану на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства
за спеціальністю 17.00.05 – образотворче мистецтво

Актуальність теми дисертаційної роботи

Дослідження української книжкової графіки другої половини XX ст. вже майже п'ять десятиліть є предметом наукової рефлексії. Однак у мистецтвознавчому ракурсі проблеми тематики, стилістики, образних і композиційних принципів у творчих пошуках одеського митця Віктора Єфименка ще не отримали належної уваги у вітчизняній науці. Слід віддати належне О. П. Спассковій за влучність у виборі теми і зверненні до дослідження проблеми художньої візуалізації цим митцем класичних літературних творів, композиційних, стилістичних та образно-тематичних особливостей його творчості крізь призму мистецтвознавчого аналізу. Обрана для дослідження тема, безперечно, є новою та оригінальною.

Викладені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження О. П. Спасскової, предметом якого обрано тематику і стилістику станкових та книжкових ілюстрацій Віктора Георгієвича Єфименка (1933–1994).

Наукова новизна одержаних результатів

Оцінюючи найважливіші здобутки винесеного на захист дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні найсуттєвіші результати, що мають вагому наукову новизну.

По-перше, залучено широке коло джерел, а саме: аналізується й вперше вводиться до наукового обігу частина станкових і книжкових ілюстрацій В. Г. Єфименка, оригінали яких знаходяться у приватних колекціях, в архівних фондах архітектурно-художнього інституту Одеської державної академії будівництва та архітектури і художньо-графічного факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Ліногравюри й літографії до «Тіней забутих предків» і частина офортів до «Слова о полку Ігоревім» раніше не були опубліковані. Також використовуються архівні матеріали Одеської організації спілки художників України, фактографічні матеріали відділу мистецтв Одеської національної наукової бібліотеки, інтерв'ю, проведені автором дисертації.

По-друге, цінним в теоретичному та прикладному аспектах є аналіз взаємозв'язку тематики та індивідуального стилю графіки В. Г. Єфименка з художнім процесом, що тривав в українському мистецтві досліджуваного періоду. Виявлено, що предметом зацікавлення митця були класичні твори української та світової літератури. Доведено, що творам майстра властиве особисте, філософське прочитання текстів та їх образне відтворення мовою графіки.

По-третє, за тематичним та хронологічним принципами систематизовано етапи творчості В. Г. Єфименка, що засвідчило різноманітні прояви його таланту. Визначено дві складові творчості майстра: книжкова і станкова ілюстрації та зазначено, що власне станкові аркуші були домінуючими, оскільки давали йому творчу свободу.

По-четверте, на основі мистецтвознавчого аналізу трьох основних, на думку дисертантки, циклів творів В. Г. Єфименка, а саме серій станкових ілюстрацій до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», поеми «Слово о полку Ігоревім», роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» з'ясовано основні їх технічні прийоми, тематичні, композиційні та образно-

стилістичні рішення. Виявлено, що художній формі досліджених творів властивий полістилізм.

По-п'яте, дисертанткою підкреслено, що естампам цього майстра властивий синтез літератури і графіки. Художник не лише ілюструє тексти, а й відображає власне ставлення до філософських, етичних та соціальних проблем, порушених у літературних творах.

Вважаю, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальне ознайомлення з текстом дисертації О. П. Спасскової дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до вивчення проблеми тематики, стилістики, образних і композиційних принципів у творчих пошуках Віктора Єфименка характеризується фундаментальністю, ґрунтовністю дослідження. Варто підкреслити добру структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення наукового апарату дисертації.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертанткою висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових методів (систематизації та класифікації матеріалів, верифікації текстів, індукції, аналізу і синтезу) так і спеціальних методів (історико-культурологічного, біографічного, образно-стилістичного, порівняльно-історичного).

Наукові положення, висновки і пропозиції дослідження сформульовані чітко, послідовно, є аргументованими і змістовними.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Видання, включені до списку використаної літератури (у кількості 283 найменувань), свідчать про глибоке опрацювання проблеми, достатній рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість. В якісно зробленому альбомі подано 237 ілюстрацій проаналізованих у дисертації творів та порівнянь.

Крім опрацювання значної кількості джерел і візуального дослідження об'єктів достовірність одержаних результатів підтверджується актами їх впровадження – апробаціями на вісьмох міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і конгресах (їх перелік наведено у додатку В).

Оцінка змісту та завершеності дисертації

У **вступі** чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка відповідає темі дисертації, та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт та предмет роботи. Слід, однак, звернути увагу на формулювання об'єкту дослідження як «станкова і книжкова ілюстрація в графіці останньої третини ХХ сторіччя» (с. 29). Слова «в графіці» здаються зайвими, натомість доречно було б додати: «**Українська** станкова і книжкова ілюстрація». Територіальні межі дослідження, за авторкою, охоплюють Львів та Одесу (с. 29). Тут, очевидно, бракує ще Києва і Москви, де Єфименко виставляв свої твори, а у Москві, як зазначено в дисертації, він від 1978 року «вивчав булгаківські місця і замальовував необхідні йому куточки» (с. 109).

Далі у вступі логічно окреслено систему використаних в роботі дослідницьких методів, розкрито наукову новизну і практичне значення роботи. Подано інформацію про апробації дослідження та публікації.

У першому розділі дисертаційної роботи «**Історіографія, джерельна база, методи дослідження**» авторка у трьох підрозділах глибоко проаналізувала наукові праці за темою роботи, охарактеризувала джерельну базу й розкрила методи дослідження.

Значну увагу доречно було приділено еволюції творчості В. Єфименка в контексті змін і перетворень в загальному розвитку української графіки останньої третини ХХ сторіччя. У висновках до першого розділу О. П. Спасскова обґрунтувала, з чим ми погоджуємося, що українські художники прагнули долучитися до загальноєвропейської та світової тенденції

художнього розвитку, для якого було притаманним різноманіття стилів і методів (с. 55).

Огляд історіографії проблеми, на мою думку, можна було б доповнити вагомими монографіями Ольги Подобєдової «Про природу книжкової ілюстрації» (1973), Бориса Валуєнка «Архітектура книги» (1976), Володимира Боканя «Українська графіка 1960 – 1970-х років» (1997). Хоча пошукувачка згадує дисертацію Оксани Ламонової про київську книжкову графіку (2005), проте чомусь ігнорує ґрунтовні розділи її авторства, присвячені українській книжковій графіці другої половини ХХ століття в п'ятому томі нової академічної «Історії українського мистецтва» (2007). Там же опублікований розділ авторства Олесі Авраменко, в якому розглядається розвиток графіки в цілому в 1950 – 1980-х роках.

У другому розділі роботи **«Ілюстрації В. Г. Єфименка до повісті М. М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”: співтворчість художника та письменника (1964–1966; 1970-ті роки)»**, що складається з трьох підрозділів, дисертантка вдало проаналізувала макет книги «Тіні забутих предків», що був створений 1966 року, та літографії на цю ж тему, здійснені у 1970-ті роки.

Пошукувачка слушно підкреслює, що «виразна мова чорного і білого в ліногравюрі та літографії допомагає передати драматургію твору, розкрити теми ворожнечі, кохання та смерті. Стилистиці одеського графіка притаманна реалістична достовірність при загальній романтичній спрямованості» (с. 83).

У третьому розділі **«Художнє осмислення історичних образів у серії офортів В. Г. Єфименка до “Слова о полку Ігоревім” (1978–1985)»**, що складається з двох підрозділів, дисертантка розглянула серію з 25 ілюстрацій до літературного шедевру часів Київської Русі. Сцени з давньої історії проявлені символічною мовою узагальнених форм, конструктивним малюнком, в основі якого прекрасне знання анатомії. Персонажі зображені в складних ракурсах (с. 89).

Вважаю, що правильним і влучним є висновок з дослідження здобувачки, що «в аркушах серії виявлено розуміння і майстерне використання умовної мови офорта. У створенні композицій застосовувалися прийоми монументального мистецтва, сценографії, кінематографа, плакату. Коло є конструктивною основою композицій майстра. Воно має символічне значення для розкриття проблематики поеми» (с. 104).

У четвертому розділі «**Художні особливості та проблематика серії офортів В. Г. Єфименка до роману М. О. Булгакова “Майстер і Маргарита” (1978–1992)**», що складається з трьох підрозділів, розглянуто графічну візуалізацію знаменитого літературного твору в історичному контексті ХХ століття. Досліджено філософське та ідейно-естетичне підґрунтя, стилістичні особливості серії станкових ілюстрацій, яка нараховує 65 офортів великого формату.

Дисертантка логічно підсумовує, що характерною рисою поетики офортів В. Г. Єфименка, присвячених роману Булгакова, є яскравий символізм. Атрибути та символи тоталітарної держави, що пригноблює та знищує особистість людини, присутні в усій серії. Портрети героїв наділені глибоким драматизмом та психологізмом; для досягнення монументальності художник використовує геометрію архітектури, оточення персонажів (с. 175).

Висновки до кожного з чотирьох розділів достовірні та обґрунтовані, підтверджуються опрацюванням значної кількості аналітичного матеріалу, визначаються науковою новизною. Завершується робота розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують віддзеркаленням основних результатів дослідження. Одним з найважливіших висновків є твердження дисертантки, що звернення В. Єфименка до позачасових тем, виражених у літературі Київської Русі і знакових творах ХХ століття, свідчить про глибоке осмислення проблем буття і створення визначних художніх образів.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

***Значення одержаних результатів для науки й практики та
рекомендації щодо їх можливого використання***

На мій погляд, результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Вони можуть бути використані:

- у навчальному процесі, а саме: у викладанні теорії та історії культури, історії українського мистецтва у вищих навчальних закладах;
- як фактографічна і теоретична база для створення відповідних розділів у наукових та науково-методичних виданнях з історії вітчизняного мистецтва;
- при укладанні методичних матеріалів з дисциплін: історія української культури, історія українського мистецтва, історія української графіки та книжкового дизайну;
- Результати наукового дослідження будуть корисними як для фахівців-практиків, так і для теоретиків образотворчого мистецтва та дизайну, оскільки сприятимуть формуванню нових поглядів на типологію, класифікацію та стилістику української книжкової і станкової ілюстрації останньої третини ХХ ст.

***Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій
дисертації в опублікованих працях***

Основні положення та висновки дисертації викладено у 5 наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено Атестаційною колегією МОН України, 1 публікація розміщена в іноземному науковому виданні.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість

публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам Атестаційної колегії МОН України та «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань». Зазначені публікації повною мірою висвітлюють головні наукові положення дисертації.

Основні положення дисертації були апробовані на вісьмох міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і конгресах. Спрямованість наукових конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, розкривають дослідницьку проблему тематики та стилістики станкових і книжкових ілюстрацій В. Г. Єфименка.

Загалом вважаю, що дисертація пройшла належну апробацію; вона є самостійною науковою працею, що має завершений характер, відзначається науковою новизною. Праця О. П. Спасскової написана на належному науковому рівні.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого О. П. Спассковою дисертаційного дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаю за необхідне зазначити певні дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи.

1. Пошукувачка підкреслює, що в дослідженні вона керувалася науковими працями видатного графіка і теоретика мистецтва Володимира Фаворського (які власне вивчав і В. Єфименко). Книга, зазначає О. Спасскова, у цих працях розглядається як художній твір, а не як предмет поліграфічної промисловості (с. 3). Проте загальновідомо, що дана проблема має більш глибокий родовід. Фаворський, прихильник формальної теорії Гільдебранда, був також послідовником митців об'єднання «Світ мистецтва», які, в свою чергу, спирались на теорію архітектоники книги Уолтера Крейна, обґрунтовану ним ще у 1896 р. у книзі «Про декоративну ілюстрацію старих і нових книжок». Олександр Бенуа також заклав підвалини сучасної книжкової графіки у своїй програмній статті 1910 року «Завдання графіки», його ідеї продовжив Олексій Сидоров у статті «Мистецтво книги» (1922). Водночас із Бенуа у Львові на початку ХХ ст. досягли композиційної та стилістичної координації ілюстрацій з текстом Станіслав Дембіцький та Юліан Панькевич у своєму оформленні антології І. Франка «Акорди» (1903).

2. Пошукувачка зосередилась лише на трьох графічних серіях В. Єфименка, хоча у меті, завданнях, предметі дослідження ставились ширші проблеми цілісного вивчення всієї творчості художника (с. 28-29). Шкода, що поза увагою дисертантки залишилися досі неопубліковані, не введені у науковий обіг ілюстрації В. Єфименка до «Лісової пісні» Л. Українки (1970), «Попелюшки» Ш. Перро (1973), «Лускунчика» Гофмана (1984) та інші твори, у т. ч. акварелі. Можливо, вони були винесені за межі дисертації з огляду на ліміт текстової частини, але в такому випадку можна було б дещо скоротити четвертий розділ із подекуди педантичним описом кожного із 65 «булгаківських» офортів.

3. На сторінці 78 дисертантка пише: «Гірська природа завжди була і є однією з основних тем для художників Західної України. Тому В. Г. Єфименко, який навчався у Львові, не міг не бути знайомим з пейзажами Адальберта Єрделі [правильніше, звичайно, Ерделі – Ю. Б.], Йосипа Бокшая, Федора Манайла, Андрія Коцки, Антона Кашшая та інших».

Очевидно, з творами цих пейзажистів Єфименко міг би знайомитись, якщо б навчався в Ужгороді і відвідував Закарпатський художній музей ім. Йосипа Бокшая. А у львівських музеях він міг бачити карпатські краєвиди та жанрові сцени зовсім інших живописців, таких, як Іван Труш, Осип Курилас, Ярослав Пстрак, Вітольд Манастирський, Олекса Новаківський, Роман Сельський, Казимир Сіхульський, Владислав Яроцький та інших. Це ж стосується і прикладів в ілюстративному додатку.

4. У списку ілюстрацій та підписах до них у додатку відсутня важлива інформація про місцезнаходження творів, а також немає даних про авторство чи джерело репродукцій (фотографій чи сканів).

5. У списку використаної літератури має місце формальна невідповідність окремих бібліографічних посилань вимогам Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015, зокрема, не всюди подається назва видавництва книги. Чомусь зовсім відсутній перелік архівних джерел, хоч у другому підрозділі першого розділу їх згадано чимало. Здійснені дисертанткою розмови та інтерв'ю внесені у загальну бібліографію, але їх доречніше було б виокремити у блок неопублікованих джерел.

6. У тексті роботи зустрічається низка граматичних та синтаксичних помилок. Зокрема, на с. 106 бачимо незакінчене речення: «Саме тому майстер зупинив свій погляд на»... На с. 101 неправильно подано прізвище Софії Караффи-Корбут. На с. 124 читаємо про розпис Вільгельма Котарбинського, хоча сторінкою раніше його прізвище згадується правильно: Котарбінський.

Проте, загалом, зазначені дискусійні моменти та висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту та стилю викладення наукових положень, достатнім теоретично-методичним рівнем, засвідчує статус її авторки як самостійного і сформованого науковця.

Загальний висновок

Дисертаційна робота на тему «Станкова і книжкова ілюстрація в графіці Віктора Єфименка: тематика та стилістика (остання третина ХХ сторіччя)» виконана вперше і поглиблює існуючі знання мистецтвознавчої науки.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково встановлені та практично цінні результати, що вирішують важливі проблеми. Вони, зокрема, полягають в обґрунтуванні значення станкових і книжкових ілюстрацій В. Г. Єфименка як унікального явища української графіки.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях відповідають вимогам до кандидатських дисертацій.

Вважаю, що дисертаційна робота на тему «Станкова і книжкова ілюстрація в графіці Віктора Єфименка: тематика та стилістика (остання третина ХХ сторіччя)», представлена на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановами Кабінету Міністрів України, а її автор – Спасскова Олена Павлівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.05 – образотворче мистецтво.

Офіційний опонент:

доктор мистецтвознавства,
професор кафедри дизайну середовища
Львівської національної академії мистецтв

Ю. О. Бірюльов

15. 09. 2020